

The Problems of Charities in Relation with the State and the Market

Hamze Nozari

(Corresponding Author)

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities,
Kharazmi University, Tehran, Iran (hnozari@khu.ac.ir)

Alireza Eskandarinezhad

PhD student of Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Iran
(a.eskandarinezhad@ut.ac.ir)

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the problems of charities in relation and interaction with the state and the market. This study is based on the theory of appropriate configurationss between the three arenas, which explains the interaction and communication between civil society, the state, and the market, and tries to provide a different explanation from the two competing approaches. In this approach, charities are non-governmental and non-market organizations that can be understood in their relative independence and the way they interact and relate with the other two arenas, and their issues can be seen. In addition, these types of organizations have economic and welfare goals and functions that they try to do differently from the state bureaucracy and the market. The method of this study is of qualitative type and semi-structured interview with 129 people who are involved in charitable institutions in Iran, which was conducted during one year. The findings show that the most important problems of these organizations in relation to the state are: govtization of charities as much as possible, lack of effective laws, competing ideas of big charities, lack of integrity of authority in licensing and supervision. The main challenge of these organizations in relation to the market is the indifference of economic enterprises towards social responsibility and charity organizations. With such problems, charities become cogs of the state bureaucracy, which only have obligations and responsibilities to the state, and their function has only a relief aspect, which is the beginning of their decline.

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 2, Summer 2024, 269–299

Received: 18/1/2024 Accepted: 10/3/2024

Extended Abstract

1. Introduction

Institutions that are formed voluntarily to solve social problems are involved in challenges that affect their goals and function. Associations and organizations that are organized in a context different from the state and the market in order to be a solution for the shortcomings of the state and the market, get involved in issues that weaken their power and capacity to achieve their goals; But how to explain the challenges faced by the third sector or the voluntary association relations to achieve their goals? In other words, the voluntary collective action that is formed in the form of institutions that are sometimes referred to as civil society and sometimes as non-governmental organizations, in what framework can them be understood and how can their issues be seen in this framework. A type of non-governmental and non-market organizations are charities. Intermediary organizations that interact both with the state and with the market (private sector). In addition, he is considered as a mediator between benefactors and recipients of good; but what challenges do these intermediary organizations face in the interaction and communication between the state and the market? What is the lived experience of people working in these organizations regarding the interaction between the three areas? Based on the relational approach between three areas (civil society, state and market) and based on the qualitative method, this research has addressed the issues of these types of organizations in providing services to the society.

2. Method

This current research has used qualitative methodology and Delphi method. The Delphi method helps the researcher to collect the lived experiences, knowledge and opinions of a group of elites (here, activists of the field of good) regarding a specific and complex issue in a structured format. In order to collect data, semi-structured interviews were used, and data reduction and analysis were done through traditional qualitative content analysis. The studied society of this research was the activists of the charity field, which were divided into two categories according to the nature of the activity: 1) managers and employees of charities; b) Researchers in the field of charities. It seemed to us that the group of these people can provide a relatively accurate picture of the state of charities in Iran. 129 samples have been selected for interview based on purposeful sampling in the whole country, whose

demographic information is listed below. While benefiting from the theoretical saturation criterion to determine the sample size, it was tried to observe the diversity of the participants in terms of position, activity level, activity topic and other issues so that the sample is closer to the reality of the society. After identifying 5 main categories based on the conceptual framework and empirical background of the research, they were analyzed.

3. Findings

In the current research, the relational approach has been used to analyze and interpret the findings. Non-governmental and non-market organizations gain meaning in relation to the two spheres of the state and the market (private sector) and based on the way of interaction and communication with these two spheres, their issues and challenges become visible; Therefore, the main research question and semi-structured questions that were shared with the participants were based on this. The findings are also based on the two main components of the challenge of the relationship with the state and the challenge of the relationship with the market (private sector). The four categories of lack of integrity of authority, lack of effective laws, governmentalization of charities and lack of effective cooperation between the state and charities were grouped and interpreted under the secondary category of the challenge of communication with the state. Also, the category of indifference of poor companies towards social responsibility and charities was placed under the secondary category of the challenge of communicating with the market (private sector) and was interpreted.

4. Conclusion

Non-governmental and non-market organizations such as charities in a country like Iran face challenges and issues to play the role of providing services and policy, the most important of which is how to properly communicate with the state and the private sector. If proper arrangement and effective coordination is formed between this sector and state organizations and companies and enterprises, the quality and efficiency of services to the society will be better. The most obvious advantage of the proper communication and interaction of these organizations with the state and the private sector is that the coverage of services in the country becomes more and more comprehensive. Without this connection, the services of non-governmental and non-market organizations are scattered and limited to certain areas and are not sustainable. The proper connection between the three areas makes

states and the market (companies and firms) fulfill their responsibilities and provide appropriate services. The proper communication and interaction provided by states and the participation of these organizations in providing services and policy-making does not mean that the state will become weaker and civil society organizations will become stronger. The cooperation and partnership of three fields means that each one needs two other fields for its activity. Non-governmental and non-market organizations need support and recognition by the state and the market for their activities. In addition, state policies have a positive or negative effect on the programs and activities of these organizations and the private sector. The three areas of civil society, state and economy (market) are in constant relationship with each other, and any change in one area leads to changes in other areas. The approach taken by the state in Iran regarding non-governmental and non-market organizations such as charities has results: First, the bureaucratization of charities. By assuming the executive duties of the state, they become a quasi-state arena that leads to its destruction. In other words, when non-governmental and non-market organizations such as charities become the cogs of the state's administrative apparatus and assume official duties that only have obligations and responsibilities to the state, its degeneration begins. Second, the elimination of the border between civil society, the state and the market. Third, jeopardizing the critical and supervisory duty of the civil society. Fourth, the evasion of responsibility by the state bureaucracy and the market.

Keywords: Charities, Civil Society, Charities Market, State, Configuration.

مسائل سازمان‌های خیریه در تعامل با دولت و بازار

حمزه نوذری^۱، علیرضا اسکندری نژاد^۲

چکیده

این پژوهش بر پایه نظریه آرایش مناسب میان سه بخش دولتی، خصوصی و جامعه مدنی، ضمن توضیح نحوه همکنش و ارتباط سازمان‌های جامعه مدنی با دولت و بازار؛ می‌کوشد با شناساندن رویکردی جدید، بازگفت متفاوت‌تری از دو رویکرد رقیب ارائه دهد. در این رویکرد، خیریه‌ها سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری هستند که در استقلال نسبی و نحوه تعامل و ارتباطشان با دو عرصه دیگر فهم‌پذیر می‌شوند و مسائل آن‌ها رؤیت‌پذیر می‌شود. این مطالعه با روش کیفی و تکنیک دلفی در قالب مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۲۹ نفر از دست‌اندرکاران مؤسسات خیریه در کشور انجام شده است. یافته‌ها نشان داد برجسته‌ترین مسائل این سازمان‌ها در مورد دولت عبارت از دولتی کردن هرچه بیشتر خیریه‌ها، نبود قوانین کارآمد، رقیب‌پنداری خیریه‌ها از سوی دولت، فقدان یکپارچگی مرجعیت در صدور مجوز و نظارت است. همچنین، چالش بنیادین این سازمان‌ها در مورد بازار، بی‌تفاوتی بنگاه‌های اقتصادی نسبت به مسئولیت اجتماعی و سازمان‌های خیریه است. با چنین مسائلی، خیریه‌ها به پیچ‌ومهره‌های بوروکراسی دولتی تبدیل می‌شوند که تنها در برابر دولت تعهد و مسئولیت دارند و کارکرد آن‌ها فقط جنبه تسکینی دارد که این، سرآغاز انحطاط آن‌هاست. افزون بر آن، این سازمان‌ها رابطه همیشگی و بایسته‌ای با بنگاه‌های خصوصی ندارند. درنهایت می‌توان گفت آرایش مناسبی میان سه عرصه پیش‌گفته برقرار نیست و مسائل این سازمان‌ها در نبود آرایش مناسب رؤیت‌پذیر می‌شود.

کلیدواژگان: جامعه مدنی، خیریه‌ها، بازار، دولت، نحوه آرایش.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)/ hnozari@khu.ac.ir
 ۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران / a.eskandarinezhad@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳، صفحات ۲۶۹ تا ۲۹۹

۱. مقدمه و بیان مسئله

نهادهایی که برای چاره‌گری مسائل اجتماعی به صورت داوطلبانه شکل گرفته‌اند، درگیر چالش‌هایی می‌شوند که اهداف و کارکرد آن‌ها را متأثر می‌سازد. انجمن‌ها و تشکل‌هایی که در بستری متفاوت از دولت و بازار سامان یافته‌اند تا راه حلی برای کاستی‌های دولت و بازار باشند، درگیر مسائلی می‌شوند که توان و ظرفیتشان را برای دستیابی به اهداف سست می‌کند. اما چگونه می‌توان چالش‌هایی را که بخش سوم یا همان روابط انجمنی داوطلبانه برای دستیابی به اهداف خود با آن‌ها روبرو هستند، توضیح داد؟ به عبارت دیگر، کنش جمعی داوطلبانه قوام‌یافته در قالب نهادهایی که از آن‌ها گاهی با عنوان جامعه مدنی و گاهی با مفهوم سازمان‌های غیردولتی یاد می‌شود، در چه چهارچوبی قابل فهم می‌شوند و چگونه در این چهارچوب مسائل آن‌ها رؤیت پذیر می‌شود؟

به نظر می‌رسد اگر چهارچوب ژرف‌نگر و منسجمی برای فهم این گونه روابط جمعی ارائه شود، چالش‌های موجود بر سر راه آن‌ها نیز روشن می‌شود. بر پایه این مدعا، پیش از این‌که چالش‌های این نوع سازمان‌ها مورد پژوهش قرار گیرد، چهارچوبی نیاز است که بر اساس آن بتوان توضیح دقیقی از آن‌ها ارائه کرد. چهارچوب مدنظر این پژوهش، رویکرد آرایش مناسب میان جامعه مدنی، دولت و بازار است (نوذری، ۱۴۰۰). رویکردهای پیشین بر استقلال و انفکاک سازمان‌های جامعه مدنی از دولت تأکید داشته‌اند؛ چه از منظرگاه لیبرالیسم اقتصادی و چه از دیدگاه اندیشمندان علوم اجتماعی مانند هابرماس^۱ (نک. هابرماس، ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴).

گروه نخست، جامعه مدنی را همان بازار انگاشته و رویکرد دوم، آن را عرصه‌ای متمایز از دو عرصه دیگر به شمار آورده است که عقلانیت و منطقی متفاوت از دولت (قدرت) و بازار (پول) دارد. بر اساس این دو رویکرد، مسائل این سازمان‌ها را نیز از روزن استقلال یا عدم استقلال از دولت می‌توان توضیح داد؛ اما «رویکرد آرایش» بر تعامل و ارتباط بین سه عرصه تأکید می‌کند و این‌که این نوع سازمان‌ها جهت اقتصادی هم دارند، ولی با منطقی متفاوت از بنگاه‌های اقتصادی. بر این اساس، در رویکرد مدنظر این پژوهش، روابط جمعی و انجمنی قوام‌یافته با عنوان سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری نام‌گذاری می‌شوند و استقلال نسبی از دو عرصه دیگر دارند؛ اما بیش از هر چیز، نحوه همکنش و ارتباط این سه عرصه مورد بحث قرار می‌گیرد.

1. Habermas

بر اساس رویکرد آرایش، مسائل این سازمان‌ها در نحوه تعامل و ارتباط با دو عرصه دولت و بازار و چگونگی فعالیت‌های اقتصادی و رفاهی به جامعه بر اساس رویکرد تعاملی با دو عرصه دیگر توضیح داده می‌شوند. خیریه، اصناف و انجمن‌های شغلی بیش از سمن‌ها درگیر کنشگری‌های مالی و اقتصادی هستند، اما با منطقی متفاوت از بازار و بنگاه. اگر از منظر ویرا^۱ به مسئله نگاه کنیم، سمن‌ها نهادهای دارای جهت اقتصادی هستند؛ یعنی هدف و کارکرد آن‌ها اقتصادی نیست، اما بی‌ارتباط با اقتصاد نیستند. با این نگاه، انجمن‌های حرفه‌ای و اصناف تنظیم‌کننده اقتصاد هستند. علاوه بر این، فعالیت‌های این نوع سازمان‌ها دارای منافع جمعی برای کنشگران عضو است، اما با منطقی متفاوت از منفعت شخص حاکم بر بنگاه و بازار (نک. وبر، ۱۳۸۴: ۱۱۹-۱۱۸).

در این میان، خیریه‌ها سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری فعال در اقتصاد هستند که برای منفعت اقتصادی اعضایش و یا تنظیم اقتصادی تشکیل نشده، اما فعالیت‌های مالی و اقتصادی دارند. نقطه اشتراک این نوع سازمان‌ها در استقلال نسبی آن‌ها از دولت و بازار است که آن‌ها را ذیل مفهوم سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری نام‌گذاری کرده است، گرچه نوع جهت‌گیری اقتصادی آن‌هاست که تفاوتشان را نشان می‌دهد. سه مفهوم دارای جهت اقتصادی (سمن‌ها)، فعال در اقتصاد (خیریه‌ها) و تنظیم‌کننده اقتصاد (اصناف؛ اتحادیه‌ها و انجمن‌های شغلی)، مرز آن‌ها را بیان می‌کند.

بر پایه تعاریف رایج، «خیریه» سازمانی است که می‌تواند در حوزه‌های مختلفی از جمله کاهش فقر، آموزش، خدمات درمانی و مباحث محیط‌زیستی فعالیت کند (سالامون،^۲ ۱۹۹۵). تمایزی که در برخی از کشورها میان مأموریت و اهداف خیریه‌ها و NGOها (همان سمن‌ها) وجود دارد، دست‌کم طی یک دهه اخیر در ایران برای بازیگران این عرصه معنایی ندارد. بنا به آمارهای موجود، امروزه بیش از ۹۵٪ سازمان‌هایی که تحت عناوین مختلف مجوز خیریه یا سمن گرفته‌اند، به رفع فقر یا مسائل اجتماعی مبادرت دارند (اطلس خیر ایران، ۱۴۰۲)؛ بنابراین، سازمان‌هایی که در این پژوهش بررسی می‌شوند (از جمله خیریه مکسا، بهنام دهش‌پور، مهرانه، فروغ اندیشه، یاس، دستان مهربان شیراز، محبان ثارالله، طلوع بی‌نشان‌ها، ایتم و مستمندان قزوین، آبشار عاطفه‌های قزوین، مکس و...) بنا به همین تعریف و ملاحظه، بیشترین قرابت را با مفهوم خیریه دارند.

1. Max Weber

2. Salomon

خیریه‌ها، سازمان‌های میانجی هستند که هم با دولت و هم با بازار (بخش خصوصی) در تعامل‌اند و میانجی بین خیرین و گیرندگان خیر نیز به شمار می‌روند. اما پرسش آن است که:

- این سازمان‌های میانجی در تعامل و ارتباط بین دولت و بازار با چه چالش‌هایی مواجه‌اند؟

- تجربه زیسته کسانی که در این سازمان‌ها مشغول فعالیت هستند درباره نحوه تعامل میان این سه عرصه چیست؟

این پژوهش بر اساس رویکرد رابطه‌ای بین سه عرصه (جامعه مدنی، دولت و بازار) و بر پایه روش کیفی به مسائل این نوع سازمان‌ها در ارائه خدمات به جامعه پرداخته است.

۲. چهارچوب مفهومی

بر پایه اندیشه اقتصاد کلاسیک، خودخواهی و منفعت‌طلبی افراد، خیر همگانی را می‌سازد. افراد با دنبال کردن خودخواهی و منفعت‌طلبی خودشان، در حقیقت دست‌اندرکار خیر عمومی، منفعت جامعه و همبستگی اجتماعی هستند.

در رویکرد لیبرالیسم اقتصادی از جان لاک به بعد، کنش و عمل اقتصادی آحاد افراد باید از گزند دولت در امان باشد. به عبارتی، بازار و دولت دو عرصه متمایز و منفک از هم هستند که آزادی و رفاه از رهگذر جدایی و استقلال این دو عرصه به دست می‌آید، افزون بر آن عرصه سیاسی باید کوچک‌تر از عرصه اقتصادی یا همان بازار باشد (نوذری، ۱۴۰۰: ۲۲).

جان لاک، از جمله متفکرانی بود که جدایی دولت از جامعه مدنی را پیش کشید و بر این دیدگاه بود که بازار به عنوان اساس جامعه مدنی، منطقی متفاوت از سیاست دارد؛ به عبارت دیگر، جامعه مدنی عرصه‌ای غیرسیاسی است. بر پایه این دیدگاه، فهم جامعه مدرن از جامعه سنتی بر اساس تمایز دولت از جامعه مدنی (بازار) قرار دارد. اساساً جامعه به دو حوزه سیاسی و غیرسیاسی تقسیم می‌شود و منطق سیاسی در جامعه مدنی جایگاهی ندارد. بر این اساس، «بازار و جامعه مدنی به عنوان حوزه‌های غیرسیاسی معرفی می‌شوند و از این طریق اقدامات در این دو عرصه به صورت طبیعی یا غیرسیاسی انجام می‌شود» (سووم و جسون، ۲۰۱۳: ۱۵۱-۱۴۸).

در برابر رویکرد دوگانه‌انگاری یادشده، دیدگاه دیگری وجود دارد که بر تفکیک جامعه به سه عرصه دولت، جامعه مدنی و بازار اصرار دارد و جامعه مدنی را دارای منطقی متفاوت از دولت و بازار می‌داند. این عرصه تحت تأثیر منطق سیاست (قدرت) و اقتصاد (منفعت شخصی و ثروت) قرار ندارد و «حاوی ارزش‌های ویژه‌ای همانند داوطلب‌بودن، ارتباط، انسجام، بحث، دموکراسی، انتقاد و مخالفت است. بدین ترتیب جامعه مدنی برای تصاحب موقعیتی می‌آید که از قبل یا حداقل جدای از دولت (سیاسی) و بازار (اقتصاد)، وجود داشته است. جدایی و انفکاک بین دولت، بازار و جامعه مدنی از این طریق نقش برجسته‌ای در تفکر لیبرال دموکراتیک ایفا می‌کند» (یسن، ۲۰۱۷). براین اساس، هر عرصه منطق و بازیگران خاص خود را دارد و وضعیت مطلوب بر جدایی و تمایز بین سه عرصه است.

در این میان، جامعه مدنی حوزه ارتباطی متمایز است که باید از هجمه دولت و بازار، به قول هابرماس^۲ از منطق سیستم (قدرت و اقتصاد)، محافظت شود. در این عرصه است که حقیقت شکل می‌گیرد (نک. هابرماس، ۱۹۹۹، ۲۰۰۱). هابرماس معتقد است در جامعه مدنی واقعی یک حوزه بحث و گفتگوی آزاد و روند دموکراتیک‌سازی و نقد اجتماعی جریان دارد.

از سال ۲۰۰۸ به ویژه پس از بحران مالی، جامعه مدنی به واسطه بسیج خدمات رفاهی توسط دولت‌های غربی به عنوان یک عرصه اصلی برای رهایی از وضعیت رفاهی آشفته لحاظ گردیده است و به‌طور فزاینده‌ای برای حل و ارائه خدمات اجتماعی (یسن، ۲۰۱۷) و اساساً ایفای نقش در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی (حبیب‌پورگتابی، ۱۳۹۸) به کار گرفته می‌شود. بر اساس آنچه بیان شد، رابطه دولت، جامعه مدنی و اقتصاد در دو دیدگاه اشاره شده مبتنی بر جدایی و عدم ارتباط است. رویکرد اول که نماینده شاخص آن جان لاک است، عملاً جامعه را به دو حوزه دولت و جامعه مدنی بر پایه بازار تقسیم‌بندی می‌کند؛ و رویکرد دوم که هابرماس بر آن تأکید دارد، جامعه را بر اساس سه عرصه متمایز از هم تحلیل می‌کند. هر دو دیدگاه منطق جامعه مدنی را متفاوت از منطق دولت (قدرت) و اقتصاد می‌دانند. ادعای ما این است که جامعه مدنی به عنوان عرصه ممتاز را نمی‌توان جدا و مستقل از دولت و اقتصاد (بازار) تحلیل کرد. جامعه مدنی می‌تواند در تدارک خدمات رفاهی و اقتصادی در راستای غلبه بر وضعیت غیرمؤثر و ناعادلانه بوروکراسی و

1. Jessen

2. Habermas

بازار آزاد به کار رود. با این نگاه، رویکرد تحلیلی از منطق جدایی و استقلال کامل به سوی رویکرد رابطه‌ای تغییر می‌کند؛ رویکردی که نه بر استقلال و جدایی کامل این سه عرصه، بلکه بر تعامل و ارتباط این سه استوار است. این رویکرد نه یکپارچگی سه عرصه و نه استقلال و جدایی آن‌ها را ممکن می‌داند.

در این پژوهش سازمان‌های جامعه مدنی را سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری معرفی کرده‌ایم تا استقلال نسبی آن را از بوروکراسی دولت و بنگاه و شرکت‌های خصوصی نشان دهیم؛ هرچند استقلال نسبی به معنی عدم تعامل و نبود ارتباط میان آن‌ها نیست. سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری همان‌هایی هستند که جامعه مدنی را تشکیل می‌دهند، اما طیف گسترده‌ای از روابط جمعی و انجمنی را در برمی‌گیرند؛ مانند اتحادیه‌های کارگری، انجمن‌های کارفرمایی، انجمن‌های شغلی و اصناف، گروه‌های محیط‌زیستی، انجمن‌های زنان، تعاونی‌ها، گروه‌های اعتباری، گروه‌های مذهبی، فرهنگی و ورزشی، سمن‌ها و خیریه‌ها که اغلب تابع قوانین خاص دولتی هستند. برخی از این انجمن‌ها و سازمان‌ها تخصصی هستند، برخی بر اساس منطق شغلی تشکیل شده‌اند، برخی بومی هستند و برخی دیگر بر پایه تعلقات آیینی و مذهبی تأسیس شده‌اند. خدمات برخی از این سازمان‌ها صرفاً به اعضای خود (یعنی بر مبنای عضویت) است و جهت‌گیری برخی دیگر عام‌تر است و کمک به کاهش رنج افراد کم‌توان را مدنظر دارند.

در این پژوهش منظور از سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری، خیریه‌ها هستند. با تراکم مادی و اخلاقی یا به عبارتی پیچیدگی و تقسیم کار پیشرفته در جوامع و برای چاره‌گری مسائل مختلف، سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری (که در اینجا خیریه‌ها یکی از آن‌ها به شمار می‌آیند) شکل گرفتند؛ سازمان‌هایی که تلاش کرده‌اند نابرابری‌های و ستم‌های بوروکراتیک محور و بازار محور را از گذرگاه تعامل و آرایش بایسته با دو بخش دیگر انجام دهند. لیبرالیست‌های اقتصادی، جامعه مدنی را در بازار قرار می‌دهند و آن را در برابر و در تمایز با دولت تعریف می‌کنند. برخی دیگر از اندیشمندان، جامعه را به سه عرصه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تقسیم‌بندی می‌کنند که در این میان، جامعه مدنی در عرصه اجتماعی فعال است و به عرصه سیاسی و به ویژه به عرصه اقتصادی و بازار ارتباطی ندارد یا کمترین اتصال را دارد. از آنجاکه منطق سه عرصه باهم متفاوت‌اند؛ دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد، از منطق رابطه‌ای برای فهم و چیستی جامعه مدنی بهره می‌گیرد.

در دیدگاه آرایش، جامعه مدنی ماهیت اقتصادی نیز دارد. به عبارت دیگر، جامعه مدنی تا اندازه‌ای درگیر روابط اقتصادی و کنش‌های اقتصادی است که در ساختار انجمنی قرار می‌گیرند؛ برای نمونه، اصناف، اتحادیه‌های کارگری و انجمن‌های کارفرمایی که تنظیم‌کننده فعالیت‌های اقتصادی هستند. این انجمن‌ها در حوزه اقتصاد و بازار فعال هستند و بخش برجسته‌ای از دغدغه‌هایشان اقتصادی است. براین اساس، جامعه مدنی بیشتر بر روابط اقتصادی انجمنی متمرکز است تا مبادله بازاری. با این نگاه، بنگاه‌ها و شرکت‌های اقتصادی و بازارهای گوناگون مانند بازار محصول، بازار سرمایه و بازار کار بیرون از مرز جامعه مدنی قرار دارند؛ گرچه این بیرونیت به معنی استقلال و جدایی میان آن‌ها نیست.

جامعه مدنی اغلب دربرگیرنده جنبش‌های اجتماعی و سازمان‌های غیردولتی است (نک. کین،^۱ ۲۰۰۳؛ کالدور،^۲ ۲۰۰۳). به عبارت دیگر، جنبش‌های اجتماعی و سازمان‌های غیردولتی مهم‌ترین عناصر جامعه مدنی هستند که در ارتباط باهم قرار دارند. کالدور سازمان‌های غیردولتی را جنبش‌های اجتماعی رام شده می‌خواند. جنبش‌های اجتماعی موفق خود را به سازمان‌های غیردولتی مستقر تبدیل می‌کنند که به عنوان شرکای مذاکره‌کننده «محترم» در سیاست پدیدار می‌شوند.

تقسیم‌بندی کالدور و کین درست، اما نارسا و نیازمند توضیح است. باید به سازمان‌های غیردولتی کلمه غیربازاری هم افزود. علاوه براین، غیربازاری به معنای عدم لحاظ منافع و مطالبات برابری طلبانه و دموکراسی خواهانه در حوزه اقتصاد و بازار نیست. غیردولتی بودن هم به معنای استقلال کامل و متمایز از دولت نیست.

جامعه مدنی را می‌توان بر پایه حدومرزهای نسبی و درعین حال ارتباط و تعامل با دولت و بازار (بخش خصوصی) تقسیم‌بندی کرد. سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری را هم می‌توان به سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری فعال و مرتبط با اقتصاد و سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری کمتر مرتبط با اقتصاد تقسیم‌بندی کرد. اتحادیه‌های کارگری، انجمن‌های شغلی، اصناف، انجمن‌های تجاری، کارفرمایی و صنعتی، بخشی از جامعه مدنی فعال و مرتبط برای تنظیم اقتصاد (به جهت منافع و مطالبات اقتصادی) با تکیه بر روابط انجمنی هستند. انجمن‌های نیکوکاری را هم می‌توان سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری پویا در

1. Keane

2. Kaldor

اقتصاد دانست که کنش های جمعی اقتصادی در آن مانند یک بنگاه و شرکت اقتصادی بازارمحور نیست. این سازمان های فعال در حوزه اقتصاد، برای جبران شکست بازار و دولت در کاهش نابرابری های رفاهی و اقتصادی شکل گرفته اند.

ارتباط بین سازمان های غیردولتی و غیربازاری با دولت و بازار که شالوده رویکرد مدنظر این پژوهش است، چگونه شکل می گیرد؟ دو مفهوم قانون و حکمرانی جامعه مدنی چگونه این تعامل را بیان می کنند:

• **قانون:**

تشکیل و توسعه انجمن ها بر مبنای روال قانونی پیش می رود، اگرچه ممکن است از قوانین وضع شده تخطی شود. تعیین مرز میان آنچه سازمان های غیردولتی و غیربازاری هست و آنچه نیست، اهمیت دارد. بیرون نگه داشتن بوروکراسی دولتی و روابط مبادله ای و بازارمحور از دایره این سازمان ها بایسته است، ولی نمی توان ارتباط و تعامل بین سه عرصه را نادیده انگاشت.

سازمان های غیردولتی و غیربازاری کاملاً مستقل از دولت نیستند، هرچند اقداماتی انجام می دهند که دولت و بازار انجام نمی دهند. چهارچوب های قانونی، کمترین زمینه ارتباط جامعه مدنی با دولت است؛ اما چنین نگاهی محدودیت هایی به دنبال دارد. از جمله این که برخی دولت ها به انجمن های خاصی مجوز می دهند، قوانین سخت گیرانه ای برای روابط انجمنی ایجاد می کنند و یا سازمان های وابسته به بوروکراسی دولتی را گسترش می دهند که در این صورت سازمان های غیردولتی و غیربازاری محدود و کم توان باقی می ماند.

• **حکمرانی جامعه مدنی:**

حکمرانی جامعه مدنی از این اندیشه سرچشمه می گیرد که می توان کارکردها و خدمات دولت را به سازمان های غیردولتی و غیربازاری واگذار کرد. با این کار، جامعه کمتر درگیر دوگانه نابرابر دولت گرایی یا بازارگرایی می شود. به عبارت دیگر، نابرابری ها و ناکارآمدی های شکل گرفته از بوروکراتیزه کردن جامعه و بازارگرایی، با واگذاری کارها به سازمان های جامعه مدنی کاهش می یابد. برون سپاری وظایف و فعالیت های دولتی به ویژه در بخش های اقتصادی و رفاهی و انجام آن در سطح وسیع به دست نهاد های مستقل از دولت و بازار، به معنای حکمرانی خوب انگاشته می شود. حکمرانی جامعه مدنی و مشارکت سازمان های غیردولتی و غیربازاری در ارائه خدمات رفاهی و اقتصادی به جامعه، دو دلیل عمده دارد:

نخست، این‌که دولت در توزیع کالاها و خدمات بدون کمک و میانجیگری انجمن‌های بخش غیردولتی به مشکل برمی‌خورد (نک. کلاف و راجرز، ۱۹۹۵)؛ دوم، مشروعیت دولت‌ها مستلزم مشارکت بیشتر جامعه مدنی در تصمیم‌گیری‌ها و انجام فعالیت‌هاست. با واگذاری بخش مهمی از اختیارات دولتی (مدیریتی و تصمیم‌گیری)، سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مسئول ارائه خدمات رفاهی، اقتصادی و حل چالش‌ها و بحران‌ها می‌شوند؛ یعنی این سازمان‌ها به جای فشار بر دولت و بازار برای انجام درست وظایف و مسئولیت‌ها، مدیریت اجرای امور را بر دوش می‌گیرند. می‌توان این‌گونه تصور کرد که دولت نقش پیمانکاری را به این سازمان‌ها واگذار می‌کند.

منظور از آرایش مناسب میان سه عرصه، این نیست که جامعه مدنی تبدیل به پیمانکار و عامل اجرایی دولت در توزیع کالا و خدمات شود و کارکرد انتقادی خود را از دست دهد. جامعه مدنی کثرت‌گرا اجازه درهم‌آمیختگی و از بین رفتن مرز بین دولت و جامعه مدنی را نمی‌دهد؛ چون روابط انجمنی و جمعی متعدد و تکثری وجود دارد که نمی‌توان همه آن‌ها را پیمانکار دولت فرض کرد. جامعه مدنی بر اساس تکثر تعلقات و منافع شکل می‌گیرند، نه نماینده اجرایی بودن دولت. در جامعه‌ای که روابط انجمنی و جمعی و جنبش‌های اجتماعی کثرت‌گرا و متنوعی وجود دارند، جامعه مدنی نقش‌های متنوعی (مانند مخالف و منتقد دولت و بازار، حامی، شریک منتقد، نوآور و خلاق) بازی می‌کند. در چنین فضایی، یک‌دست کردن آن و فروکاستن به یک نقش خاص همانند حامی و شریک، شدنی نیست. بر پایه چهارچوبی که بیان شد، چالش‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مانند خیریه‌ها بر مبنای نحوه آرایش و تعامل آن‌ها با دولت و بازار قابل توضیح است.

۳. پیشینه پژوهش

در واکاوی رابطه سازمان‌های مردم‌نهاد با دولت، پیشینه زیادی ملاحظه می‌شود؛ اما در حوزه بررسی مسائل و چالش‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری به شکل عام و خیریه‌ها به شکل خاص (که مدنظر این پژوهش است) بر اساس جهت‌گیری اقتصادی آن‌ها و نحوه رابطه‌شان با دولت و بازار، پژوهش‌های اندکی انجام شده است و غالباً مسئله عدم استقلال آن‌ها از دولت را مورد تحقیق قرار داده‌اند.

یکی از مهم‌ترین آن‌ها پژوهشی است که حبیب پورگتابی (۱۳۹۸) حول الگوی رابطه بین دولت و این سازمان‌ها در سیاست‌گذاری اجتماعی انجام داده است. مهم‌ترین رابطه از نظر نویسنده، همکاری و مشارکت در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی است؛ درحالی‌که سازمان‌های به‌ظاهر موفق، دولت‌گرا، وابسته به دولت و دارای رابطه یک‌سویه با دولت هستند و دولت تعیین‌کننده موقعیت آن‌هاست.

از نظر برومیده^۱ (۲۰۱۱)، یکی از عمده‌ترین چالش‌های این سازمان‌ها در ایران، برقراری رابطه خوب با دولت است و بسیاری از سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در برقراری چنین رابطه‌ای ناموفق هستند. درواقع، نوع نگاه دولت به سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری و چالش‌های بوروکراتیک، ازجمله مهم‌ترین چالش‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در سطح ملی است.

میرآفتاب^۲ (۱۹۹۷) در بررسی چالش‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مکزیک، به مواردی اشاره می‌کند که به بحث ما مرتبط است. از منظر این پژوهش، دولت مکزیک تقریباً تمامی خدمات اجتماعی را به صورت انحصاری به جامعه ارائه می‌کند و بسیاری از گروه‌های فعال به‌عنوان سازمان غیردولتی و غیربازاری، بازمانده همین سازمان‌های دولتی ارائه‌کننده خدمت هستند. بحث استقلال سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در مکزیک مسئله‌ای مهم است، چراکه دولت مکزیک نظارت شدیدی بر سازمان‌ها اعمال می‌کند.

لو^۳ (۲۰۰۳) در بررسی مسائل و محدودیت‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در چین، با تأکید بر سازمان‌های مرتبط با حوزه رفاه اجتماعی، دو نوع سازمان غیردولتی (سازمان‌های ارائه‌دهنده خدمت و سازمان‌های حمایت‌کننده) را از هم متمایز کرده است. از منظر این پژوهش، دولت آن‌چنان‌که باید از سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری، خصوصاً سازمان‌هایی با ماهیت بهزیستی، حمایت مالی نمی‌کند و اغلب حمایت‌ها صرف بروکراسی‌های اداری خود سازمان‌های دولتی می‌شود. در سطح کلان‌تر، پیام دولت چین حاکی از عدم تحمل اقدامات خودجوش جمعی بوده و این موضوع مهمی در خصوص تشکیل سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در چین است. بااین‌حال، سازمان‌هایی که با رضایت دولت به صورت غیردولتی تأسیس و اداره شوند، با نظارت و مداخله شدید دولت و قوانین سنگین و دست‌وپاگیر روبه‌رو هستند.

1. Bromideh

2. Miraftab

3. Lu

لو (۲۰۰۵) در بررسی مجدد محدودیت‌های سیاسی سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در چین، بیشتر بر نقش محدودکننده قوانین دولتی تأکید کرده است. این محدودیت‌ها در دو زمینه مطرح شده‌اند: الف) محدودیت بزرگ‌شدن و قدرت گرفتن سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری که از طریق منع ایجاد شعبه در استان‌های دیگر در قانون پیگیری می‌شود؛ و ب) منع افراد از عضویت در بیش از یک سازمان غیردولتی. بدین ترتیب، دولت چین تلاش می‌کند تا حد ممکن سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری را کوچک و محدود نگه دارد.

چاکاواریکا^۱ (۲۰۱۱) با بررسی سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری زیمبابوه، مسائل و چالش‌های این حوزه را مطرح کرده است. از منظر این پژوهش، مهم‌ترین چالش اجتماعی و سیاسی کشور، مسائل مرتبط با حقوق بشر و نقض آن از سوی دولت است و سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در این کشور می‌کوشند از طریق سازوکارهای مختلف در برابر این مسئله صف‌آرایی کنند. به علت اینکه سیاست‌های دولت و سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری دقیقاً مسیر عکس یکدیگر را طی می‌کند، چالش اصلی این سازمان‌ها تقابل با برنامه‌های دولتی و نگاه منفی دولت به آن‌هاست. فعالان این حوزه بیان کرده‌اند که رابطه میان سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری و دولت در این کشور، مبتنی بر بازی «موش و گربه» است. در واقع، سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری تلاش می‌کنند تا حد امکان از رویارویی با دولت به خاطر نگاه منفی آن اجتناب کنند.

امیری^۲ و پاگه^۳ (۲۰۱۹) در پژوهش مشابهی به بررسی چالش‌های سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در هند پرداخته و چالش‌های آن‌ها را ذیل چهار مقوله «مالی»، «منابع انسانی»، «مدیریتی» و «اجتماعی» جمع‌بندی کرده‌اند. در بحث مالی، عدم حمایت مکفی از سوی دولت یکی از مهم‌ترین چالش‌ها شناخته شده و در بحث مدیریتی، دخالت‌های دولت در امور مرتبط با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری از مهم‌ترین چالش‌ها در هند بوده است.

پژوهش‌های یادشده سازمان‌های جامعه مدنی در کل و خیریه‌ها به شکل خاص را سازمان‌های غیردولتی در نظر گرفته‌اند که چالش آن‌ها در استقلالشان از دولت است.

1. Chakawarika

2. Amiri

3. Pagheh

از جمله موارد تکرارشونده در پژوهش‌های خارجی به ویژه در میان کشورهای کم‌تربیشرفته، نگاه منفی دولت به این سازمان‌ها، چالش‌ها و محدودیت‌های بوروکراتیک و قانونی، دخالت بیجای دولت در حوزه این سازمان‌ها و عدم حمایت از آنهاست. بر پایه نتایج این پژوهش‌ها، در بسیاری از کشورها ارتباط دولت به عنوان مهم‌ترین بازیگر این حوزه با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مسئله‌زا بوده است؛ اما در این مطالعه، سازمان‌های دارای اهداف و کارکردهای اقتصادی به عنوان سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری معرفی شده‌اند. بر این اساس، مسائل آن‌ها در نحوه تعامل و ارتباط با دو عرصه دیگر یعنی دولت و بازار (بخش خصوصی) رؤیت پذیر می‌شود.

۴. روش‌شناسی

پژوهش حاضر از روش‌شناسی کیفی و روش دلفی بهره برده است. روش دلفی به پژوهشگر کمک می‌کند تا تجربیات زیسته، دانش و نظرات گروهی از نخبگان (در اینجا، فعالان حوزه خیر) را در خصوص یک موضوع خاص و پیچیده و در یک قالب ساختاریافته گردآوری کند (برادی، ۲۰۱۵).

به منظور گردآوری داده‌ها، از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شده است و تقلیل و تحلیل داده‌ها نیز از طریق تحلیل محتوای کیفی عرفی صورت پذیرفته است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش شامل فعالان حوزه خیر، بنا به ماهیت فعالیت در دو دسته تقسیم‌بندی شدند: اول) مدیران و کارمندان خیریه‌ها؛ ب) پژوهشگران حوزه خیریه‌ها. به نظر رسید که مجموعه این افراد می‌توانند تصویر نسبتاً دقیقی از وضعیت خیریه‌ها در ایران به دست دهند.

بر اساس نمونه‌گیری هدفمند، ۱۲۹ نمونه برای گفت‌وگو در کل کشور برگزیده شد که اطلاعات جمعیت‌شناختی آن‌ها در ادامه آمده است. تلاش شد ضمن بهره‌مندی از معیار اشباع نظری برای تعیین حجم نمونه، تنوع مشارکت‌کنندگان از حیث سمت، سطح فعالیت، موضوع فعالیت و سایر مسائل رعایت شود تا نمونه به واقعیت جامعه نزدیک‌تر باشد.^۲

1. Brady

۲. مصاحبه‌های پژوهش حاضر با همکاری مؤسسه خیر ماندگار ذیل پروژه‌ای تحت عنوان «سیمای نیکوکاری ایران» انجام شده است (نک. اطلس خیر ایران، ۱۴۰۲).

از آنجاکه حجم مصاحبه‌ها بسیار زیاد بود، عمل تحلیل برای شناسایی مقولات اصلی در ابتدا از طریق نرم‌افزار MAXQDA انجام شد. پس از مشخص شدن ۵ مقوله اصلی بر اساس چهارچوب مفهومی و پیشینه تجربی پژوهش، تحلیل آن‌ها صورت گرفت. وثوق‌پذیری پژوهش کیفی که معنای نظام‌مند بودن طرح پژوهش، اعتبار پژوهشگر، باورپذیر بودن نتایج و کارآمدی روش پژوهش است، به عواملی نظیر پذیرش اجتماع علمی و مشارکت‌کنندگان در پژوهش بستگی دارد (جانسون و پری، ۲۰۱۵). به همین منظور، کلیات پژوهش حاضر اعم از طرح بحث، روش‌شناسی و نتایج آن در اختیار سایر پژوهشگران و همچنین برخی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش قرار گرفت و کلیات آن از سوی آن‌ها تأیید شد. نمایی از مشخصات جمعیتی مشارکت‌کنندگان در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱: اطلاعات جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان

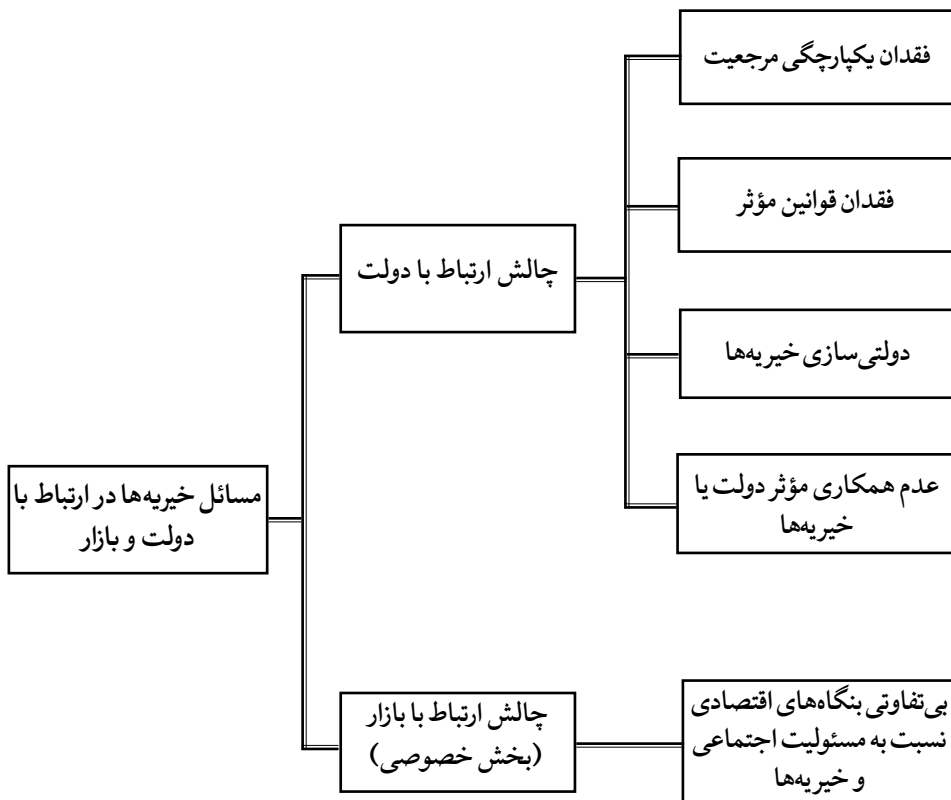
تحصیلات	فراوانی	درصد	جنسیت	فراوانی	درصد
زیر دیپلم	۲	۱/۵۵	مرد	۸۵	۶۵/۸۹
دیپلم	۱۲	۹/۳۰	زن	۴۴	۳۴/۱۱
کاردانی	۸	۶/۲۰	کل	۱۲۹	۱۰۰
کارشناسی	۳۶	۲۷/۹۱	سمت	فراوانی	درصد
کارشناسی ارشد	۳۷	۲۸/۶۸	پژوهشگر خیریه	۷	۶/۱۵
دکتری	۲۵	۱۹/۳۸	هیئت‌مدیره	۱۲	۹/۲۳
تحصیلات حوزوی	۹	۶/۹۸	مدیرعامل خیریه	۷۸	۶۰
کل	۱۲۹	۱۰۰	کارمند خیریه	۲	۱/۵۴
			کارمند ارشد خیریه	۳۰	۲۳/۰۸
			کل	۱۲۹	۱۰۰

همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است، از حیث جنسیت، مردان با حدود ۶۷٪ بیشترین مشارکت را در این پژوهش داشته‌اند، از نظر سمت، مدیران عامل خیریه‌ها حدود ۶۰٪ نمونه پژوهش را تشکیل داده‌اند و از نظر تحصیلات حدود ۸۰٪ مشارکت‌کنندگان دارای تحصیلات دانشگاهی بودند و البته افرادی دارای تحصیلات حوزوی نیز حضور نسبتاً پُرنرنگی در این پژوهش داشته‌اند.

۵. یافته‌ها

مبنا و چهارچوب نظری و فکری، مسئله هر پژوهش را تعیین می‌کند. همان‌گونه که در بخش‌های قبلی بیان شد، مبنای نظری پژوهش رویکرد رابطه‌گرایی در فهم و تحلیل پدیده‌هاست. سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در رابطه با دو عرصه دولت و بازار (بخش خصوصی) معنا پیدا می‌کنند و بر اساس نحوه تعامل و ارتباط با این دو عرصه، مسائل و چالش‌های آن‌ها رؤیت پذیر می‌شود؛ ازاین‌رو، سؤال اصلی تحقیق و پرسش‌های نیمه‌ساختاریافته مطرح شده با مشارکت‌کنندگان بر همین اساس بود. یافته‌ها نیز بر دو مؤلفه اصلی چالش رابطه با دولت و چالش رابطه با بازار (بخش خصوصی) استوار است.

شکل شماره ۱: مقولات استخراج شده

۵-۱. چالش ارتباط با دولت

«چالش ارتباط با دولت»، یکی از چالش‌برانگیزترین و پُربسامدترین مقولات پژوهش حاضر است که بسیاری از مشارکت‌کنندگان به نحوی به آن اشاره کرده‌اند. این مقوله، چالش‌های ارتباط دولت-خیریه‌ها را بازگو می‌کند؛ رابطه‌ای که بسیار مسئله‌مند به نظر می‌رسد. ذیل این مقوله اصلی، می‌توان دو مقوله دیگر قرار داد: نخست، مسائل و چالش‌های برآمده از ضعف بوروکراسی دولتی در تأمین بسترهای مناسب برای فعالیت خیریه‌ها که در دو مقوله فقدان قوانین مؤثر و فقدان یکپارچگی مرجعیت بر آن تأکید شده است؛ و دوم، مسائل و چالش‌هایی که به نقش تصدی‌گرایانه دولت در میدان نیکوکاری می‌پردازد.

۵-۱-۱. فقدان یکپارچگی مرجعیت

موضوع فقدان یکپارچگی مرجعیت، ناشی از این واقعیت است که در ایران چندین نهاد دولتی مرجع صدور مجوزها برای فعالیت، نظارت و سیاست‌گذاری در حوزه خیر هستند و این موضوع از منظر فعالان حوزه خیر مسئله‌ساز عنوان شده است. وزارت کشور، سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی (ره)، سازمان اوقاف و امور خیریه، نیروی انتظامی و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، بخشی از دستگاه‌های دولتی متولی حوزه خیر در ایران هستند.

تعدد و تکثر این مراجع، باعث سردرگمی بسیاری از فعالان و سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در ایران شده است. افزون بر آن، موازی‌کاری‌ها و مشکلات ناشی از رقابت میان این سازمان‌ها برای فعالیت سازمان‌های خیریه در ایران نیز مدنظر فعالان این حوزه بوده است. به عنوان مثال، یکی از کارمندان ارشد خیریه‌های تهران این موضوع را این‌طور بیان کرده است:

«به نظر من مشکل اساسی فعالیت‌های خیر در کشور ما این است که متولی شفافی در این زمینه وجود ندارد».

همچنین برخی از فعالان حوزه خیر به تعدد نهادهای متولی در این حوزه و ناهماهنگی میان آن‌ها اشاره کرده‌اند. یک کارمند ارشد خیریه در تهران می‌گوید:

«برای مثال بر اساس چیزی که در قوانین موجود در کشور دیده‌ام، پنج متولی مختلف برای صدور مجوزهای فعالیت در حوزه خیر وجود دارد؛ در این شرایط به دلیل نبود یک متولی اصلی مجوزدهنده، آمار روشن و شفافی از این مجوزها وجود ندارد»

به نظر می‌رسد یکی از اصلی‌ترین مسائل در ارتباط میان سازمان‌های خیریه و دولت، همین تعدد و ناهماهنگی میان متولیان حوزه خیر است که موازی‌کاری، دوباره‌کاری، نپرداختن به اولویت‌ها، سنگین شدن بوروکراسی و مسائلی مانند آن را در پی داشته است.

۲-۱-۵. فقدان قوانین مؤثر

فقدان قوانین مؤثر و مسائل بوروکراتیک، از جمله مقوله‌های اصلی و مورد تأکید از سوی مصاحبه‌شوندگان بوده است. برخی، از فقدان قوانین در بسیاری از حوزه‌ها سخن گفته و برخی دیگر نیز از وجود قوانین اخلاک‌گر و ناکارآمد در حوزه خیر صحبت کرده‌اند. در زمان نگارش این پژوهش، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در حال تدوین و طراحی پیش‌نویس قانونی تحت عنوان «قانون تشکل‌های اجتماعی» بوده است. برخی از فعالان حوزه خیر این پیش‌نویس قانونی را مثبت و برخی منفی ارزیابی کرده‌اند. در هر صورت، آشکار است که فعالین حوزه خیر در ایران رضایت چندانی از قوانین موجود در این حوزه ندارند و نیاز به تغییر قوانین یا وضع قوانین مؤثرتر را احساس و ابراز کرده‌اند. مثلاً مدیرعامل خیریه‌ای در شهر کرمانشاه، نقش قوانین در حوزه نیکوکاری را این‌طور ارزیابی کرده است:

«مسائل حقوقی و قانونی در حیطه خیریه‌ها و فعالیت‌های خیرخواهانه، نقشی منفی و بازدارنده دارند و زمینه را برای فعالیت خیر و کمک‌رسانی فراهم نمی‌کنند. از جمله موانع موجود بر سر راه خیریه‌ها در این حیطه، می‌توان به پروسه طولانی و سخت ثبت مؤسسه خیریه اشاره کرد».

یکی از حوزه‌های مشخصی که مورد اعتراض فعالان حوزه خیر قرار گرفته، قوانین مالی و مالیاتی است. بسیاری در خصوص قوانین حوزه مالی و مالیاتی ابراز نارضایتی و آن را غیرمؤثر ارزیابی کرده‌اند. در خصوص این موضوع، مدیرعامل یکی از خیریه‌های مطرح شهر قزوین چنین بیان کرده است:

«به نظر من مهم‌ترین چالش‌های ما در بخش قوانین است. برای مثال، ببینید زمانی که ما کارمان به ادارات گیر کند خیلی اذیت می‌شویم، هیچ کاری پیش نمی‌رود. مثلاً قانونی در سال ۱۳۹۵ تصویب شده که طبق آن، خیریه‌هایی که دفاتر و کد نگینند مشمول ۲۵٪ مالیات می‌شوند. این قانون اساسش ایراد دارد. ما خیریه‌ای اینجا هستیم که به صورت سنتی اداره می‌شده‌ایم، افراد فعال در اینجا از سال ۹۵ نرفته‌اند پیگیر دریافت کد و دفتر شوند، چراکه این پروسه‌های اداری خیلی گیر دارد، بعد از چند سال ما تصمیم گرفتیم که به صورت رسمی فعالیت کنیم، یک میلیارد و شش صد میلیون به ما گفته‌اند باید مالیات بدهید».

رزاقی و لطفی خاکچی (۱۳۹۷) به مشخص نبودن معیارها و سازوکارهای نظارتی دولت اشاره کرده‌اند که ناظر بر فقدان قوانین مؤثر است. به‌طورکلی، فقدان قوانین یا قانون جامع برای خیریه‌ها، چندگانگی قوانین حاکم بر خیریه‌ها، عدم انطباق قوانین تجاری با وضعیت خیریه‌ها (ازجمله قوانین مربوط به مالیات) و شفاف نبودن قوانین و مقررات، ازجمله عوامل چالش‌زا در فضای نیکوکاری ایران در نگاه فعالان حوزه خیر بوده است.

۳-۱-۵. دولتی‌سازی خیریه‌ها

دولتی‌سازی خیریه‌ها یا به تعبیری تصدی‌گری دولت در امور سازمان‌های خیریه، از منظر برخی از فعالان حوزه خیر دست‌کم دارای دو دلالت متمایز است: نخست، گرایش سازمان‌های دولتی به دخالت هرچه بیشتر در امور اجتماعی و به‌ویژه مقوله خیرخواهی و مسئله‌زا بودن آن؛ دوم، گرایش شدید سازمان‌های دولتی (دست‌کم طی یکی دو دهه اخیر) به تأسیس مراکز وابسته به خود در قالب سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری. ازاین‌رو، به بنیادهای دولتی به‌عنوان بازیگر در عرصه سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری و همچنین سازمان‌های بزرگ به‌عنوان سازنده سازمان‌های وابسته به‌ظاهر غیردولتی اشاره شده است. مدیر ارشد خیریه‌ای در تهران، در خصوص تشکیل و ساخت خیریه‌های دولت‌ساخته چنین گفته است:

«امروزه ما سازمان‌ها و بنیادهای زیادی داریم که در حوزه خیر فعالیت می‌کنند؛ این مقدار در دوران کرونا نیز بیشتر شد. در این میان مؤسساتی نیز به اسم کمک‌های مؤمنانه روی کار آمدند که معتقدند انجام امور خیریه به‌صورت خصوصی و مردمی دیگر کارآمد نیست و حوزه خیر را باید به دست سازمان‌های دولتی سپرد؛ سازمان‌هایی ازجمله بنیاد احسان، بنیاد کرامت، بنیاد علوی و... به نظر من این تفکر به‌شدت خطرناک است و به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه، به مصادره زمینه‌های مشارکت اجتماعی غیردولتی می‌انجامد.»

فعالان حوزه خیر این مداخله را آسیب‌زا می‌دانند و معتقدند دولت می‌تواند سایر اشکال همکاری با سازمان‌های خیریه را دنبال کند. در همین راستا مدیرعامل یکی از خیریه‌های تهران چنین بیان کرده است:

«شکل‌گیری سازمان‌های خیریه وابسته به دولت در این دوران، بار دیگر میل شدید ساختارهای رسمی را به نهادی کردن همه‌چیز نشان داد. نهادهای رسمی همواره برای همه چیز مقررات و سیستم دلخواه خود را درست کرده و مستقیماً به آن ورود می‌کنند؛ گویی غیر از مداخله مستقیم دولت، شکل دیگری از مشارکت اجتماعی وجود ندارد.»

همچنین، وجود سازمان‌های خیریه دولتی بزرگ مثل کمیته امداد امام خمینی، موجب برخی تعارض‌ها یا سردرگمی‌ها در عرصه نیکوکاری شده است. مدیرعامل خیریه‌ای در اصفهان، این موضوع را بدین صورت بیان کرده است:

«یکی از چالش‌هایی که ما در عرصه امر خیر- و به‌طورکلی - داریم، نگاه دولتی به مسائل است؛ در واقع، سیاستمداران احساس نمی‌کنند راه‌حل دیگری هم می‌تواند وجود داشته باشد. به‌عنوان مثال، ما کمیته امداد امام را داریم که بر اساس نگاه امام خمینی در بحث محرومیت‌زدایی، در ابتدا با یک ساختار مردمی و غیردولتی شکل گرفت؛ اما به‌مرور به‌طور کامل زیر نگاه دولتی رفته است. این مسئله به تدریج کارایی سازمان‌های خیریه را کاهش می‌دهد.»

به نظر می‌رسد حضور یا دخالت دولت در عرصه نیکوکاری، مسائل مختلفی را برای سازمان‌های خیریه به وجود آورده است. آشکال این دخالت یا حضور متفاوت است، از جمله ساخت یا تشکیل خیریه‌های دولتی، دادن مأموریت‌های نیکوکارانه به بنیادها یا سازمان‌های دولتی و شبه‌دولتی و نگاه سیاسی و امنیتی به خیریه‌ها.

۴-۱-۵. عدم همکاری مؤثر دولت با خیریه‌ها

عدم همکاری مؤثر دولت با خیریه‌ها، یکی دیگر از جنبه‌های مشکل‌آفرین ارتباط دولت با این سازمان‌های مردم‌نهاد را نشان می‌دهد. کندی بوروکراسی دولتی، نگاه امنیتی به خیریه‌ها و عدم حمایت سازمان‌های دولتی، از جمله مواردی است که فعالان حوزه خیر به آن اشاره کرده‌اند.

این مقوله به لحاظ منطقی ارتباط نزدیکی با مقوله «دولتی‌سازی خیریه‌ها» و به عبارتی تصدی‌گری دولت در حوزه خیر دارد. در واقع، هدف از طرح این مقوله آن است که دولت‌ها در ایران، برخلاف برخی از روندهای جهانی حمایت لازم را از سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری به عمل نمی‌آورند و در مواردی در راه آن‌ها مانع‌تراشی نیز می‌کنند. در ادامه به منظور روشن شدن هرچه بهتر این مقوله، دیدگاه‌های گواه ارائه می‌شود.

مدیرعامل یک خیریه در کرمانشاه می‌گوید:

«عدم همکاری سازمان‌های مرتبط برای تأسیس خیریه، نگاه امنیتی به خیرین و مؤسسان خیریه و مواردی از این قبیل سبب شده است کارکردن در حوزه خیریه‌ها سخت و دشوار شود.»

از دیگر مسائل رابطه دولت با سازمان‌های خیریه که مشارکت‌کنندگان بر آن تأکید داشتند می‌توان به ناپایداری سیاست‌ها، معلق بودن وضعیت، عدم به رسمیت شناختن مشارکت خیریه‌ها در سیاست‌گذاری حوزه خیر، تحریم‌های بین‌المللی و رقیب‌پنداشتن خیریه‌ها توسط دولت اشاره کرد. مدیرعامل یک خیریه در تهران می‌گوید:

«در مجموع به نظر من سختی‌ها و موانع موجود نتیجه سوءمدیریت و نبود زیرساخت‌های لازم است. باید برای این شرایط بی‌ثبات که برای همه فرسایشی شده است، فکری شود».

بر اساس رویکرد آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و بازار، چگونگی تعامل و ارتباط بین دولت و این نوع سازمان‌ها از مهم‌ترین چالش‌های سازمان‌های جامعه مدنی مانند خیریه‌هاست. عدم یکپارچگی در مرجعیت، فقدان قوانین مؤثر، تصدی‌گری دولت در این حوزه و عدم همکاری مطلوب دولت با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری، ناپایداری سیاست‌ها، رقیب‌پنداشتن خیریه‌ها از سوی دولت و عدم تسهیل مشارکت خیریه‌ها در سیاست‌گذاری حوزه خیر نیز از جمله مقولاتی بودند که در خصوص آن‌ها بحث شد.

حبیب پورگتایی (۱۳۹۸) و برومیده (۲۰۱۱) برقراری رابطه خوب با دولت را از عمده‌ترین چالش‌های بوروکراتیک خیریه‌ها در ایران برشمرده‌اند که متأثر از نوع نگاه دولت به سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در سطح ملی است. مسئله، جدایی و انفکاک آن‌ها از بوروکراسی دولتی نیست، بلکه نحوه تعامل و ارتباط است. در بحث مدیریتی، دخالت‌های دولت در امور مرتبط با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری از مهم‌ترین چالش‌هاست. در خصوص چگونگی رابطه دولت با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری، می‌توان گفت پیام دولت این است که اقدامات خودجوش جمعی و خودانگیخته را تحمل نخواهد کرد. باین حال سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری که می‌توانند با خواست و مجوز دولت تأسیس و اداره شوند، علاوه بر نظارت و مداخله شدید دولت، با مسائلی از جمله قوانین سنگین و دست‌وپاگیر روبه‌رو هستند.

به باور مصاحبه‌شوندگان، دولت می‌خواهد تمامی خدمات اجتماعی را به صورت انحصاری به جامعه ارائه کند و بسیاری از گروه‌هایی که امروز به عنوان سازمان غیردولتی و غیربازاری مشغول کار هستند را بازوی اجرایی سازمان‌های دولتی در نظر می‌گیرد. نوذری (۱۴۰۰: ۲۲۰) می‌نویسد برخی دولت‌ها سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری را که ویژگی‌های خاصی داشته باشند، محدود یا حذف می‌کنند؛ یعنی اگر برخی انجمن‌ها که

دوست پنداشته نمی شوند به تدریج واجد خصوصیتی شوند، حتی اگر مجوز قانونی لازم را دریافت کرده باشند، دولت سعی می کند با توسل به انواع ابزارها و برجسب ها فعالیت این نوع انجمن ها را محدود و یا مجوز داده شده را لغو کند. خصوصیتی مانند:

- تعداد جمعیت (اگر شبکه جمعیتی سازمان های غیردولتی و غیربازاری توسعه پیدا کند)؛

- حجم منابع مادی و غیرمادی که انجمن یا خیریه جذب می کند؛
- سطح فعالیت (اگر فعالیت سازمان های غیردولتی و غیربازاری از سطح خرد و محلی به سطح بزرگ تر مانند کلان شهر و ملی گسترش یابد).

همان طور که در پیشینه اشاره شد، در میان کشورهای کمتری پیشرفته نیز مسائل و چالش هایی نظیر عدم تعامل مطلوب دولت با سازمان های غیردولتی و غیربازاری، نگاه منفی دولت به این سازمان ها، چالش ها و محدودیت های بوروکراتیک و قانونی، دخالت دولت در حوزه این سازمان ها و عدم حمایت از این سازمان ها وجود دارد.

درواقع، تشابه نتایج این پژوهش ها با آنچه ما در این پژوهش به آن رسیدیم، نشان می دهد مسائل و چالش های حوزه غیردولتی ها در کشورهای مختلف، خصوصاً کشورهای درحال توسعه، تقریباً نزدیک به یکدیگر است و این کشورها مسائل نسبتاً یکسانی را در این حوزه تجربه می کنند. همچنین، عمدتاً دولت به عنوان مهم ترین بازیگر این حوزه شناخته می شود و ارتباط این بدنه عظیم با سازمان های غیردولتی و غیربازاری در بسیاری از کشورها مسئله زا بوده است.

۲-۵. چالش ارتباط با بازار (بخش خصوصی)

بحث مسئولیت اجتماعی شرکتی (CSR)، یکی از مباحث نسبتاً متأخر در جامعه ایران است. درواقع، شرکت های اقتصادی موظف اند بر اساس سودی که به دست می آورند، لطمات وارد شده به جامعه یا طبیعت را از طریق اقدامات نیکوکارانه و عام المنفعه جبران کنند. برخی از مشارکت کنندگان در پژوهش، نسبت به ایفای صحیح این نقش از سوی بنگاه های اقتصادی تردیدهایی داشته اند. درواقع، از منظر مشارکت کنندگان (خصوصاً آن هایی که در شهرهای صنعتی فعالیت می کنند)، رابطه مثرثمری میان این بنگاه ها و خیریه ها شکل نگرفته است. مثلاً مدیرعامل یکی از خیریه ها در شهر کرمان موضوع را این طور صورت بندی کرده است:

«ببینید! همه شرکت‌ها و مراکز بزرگ یک چیزی تحت عنوان رسالت اجتماعی شان دارند، ولی مشکل ما با معادن و صنایع بزرگ کرمان این است که این‌ها برای خود استان مصرف نمی‌شوند، حتی نماینده خود کرمان این موضوع را پیگیری کرد که این اتفاق بیفتد؛ یعنی این رسالت اجتماعی بیاید در راستای خود مشکلات و معضلات کرمان انجام بشود، ولی متأسفانه شاید تنها یک چیزهایی به صورت محدود دارد انجام می‌شود، ولی فکر می‌کنم در مقابل ظرفیتی که آن‌ها دارند، این مقدار هیچ است واقعاً».

مدیران خیریه‌ها از صنایع و بنگاه‌های اقتصادی بزرگ انتظار دارند که در راستای مسئولیت اجتماعی خود و کمک به مددجویان گام‌هایی بردارند. مدیرعامل یکی از خیریه‌های شهر رفسنجان انتظار خود از بنگاه‌های اقتصادی منطقه را این‌گونه بیان کرده است:

«بنگاه اقتصادی را باید بیاوریم سرخط کارهای خیرخواهانه، چون واقعاً مبالغی که آن‌ها می‌توانند کمک بکنند، در آن میزان درآمدی که دارند هیچ هیچ است و آن هیچ هیچش می‌تواند یک مؤسسه خیریه را متحول کند، این خیلی مهم است».

به نظر می‌رسد تاکنون ارتباط بنگاه‌های اقتصادی با خیریه‌ها، چندان خوب پیش نرفته و انتظارات خیریه‌ها از این موضوع برآورده نشده است. مسئله ناپایداری مالی خیریه‌ها، ازجمله چالش‌های مهم است که یکی از دلایل آن حمایت نشدن از سوی بنگاه‌های اقتصادی قلمداد می‌شود. برخی از پژوهشگرانی که به بررسی موضوع مسئولیت اجتماعی شرکتی خصوصاً در آسیا پرداخته‌اند، ادبیات ترجمه‌ای این حوزه و نسبت نداشتن آن با اقتضائات بومی را از مشکلات این حوزه دانسته‌اند.

شارما^۱ (۲۰۱۳) در پژوهش خود پیرامون مسئله مسئولیت اجتماعی شرکتی و ارتباط آن با سازمان‌های غیردولتی، نشان داد که مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکتی بدون بومی‌سازی از غرب در هند و کشورهای جنوبی وارد شده و به کار رفته است. مسئولیت اجتماعی شرکتی از آنجاکه به یک قانون اجباری در هند تبدیل شده است، به عنوان یک ابزار تجاری از سوی دولت و خود بنگاه‌های اقتصادی شناخته می‌شود تا از این طریق هم دولت بتواند کسری‌های خود در حوزه اجتماعی را جبران کند و هم بنگاه‌های اقتصادی راهی برای برندینگ خود داشته باشند. با این حال، بررسی ابعاد مختلف این موضوع به پژوهش‌های عمیق‌تری نیاز دارد.

1. Sharma

مسئولیت اجتماعی شرکتی دامنه وسیعی از موضوعات را شامل می‌شود که ما به بخش بسیار کوچکی از آن، یعنی ارتباط با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری پرداختیم. این مسئله، همان‌طور که در بیان نقل قول‌های مقوله نیز قابل مشاهده است، در نقاطی از ایران نمود بیشتری دارد که نقش صنایع بسیار پُررنگ است و فعالان اجتماعی انتظار دارند صنایع بزرگ نقش مسئولیت اجتماعی خود را در ارتباط و تعامل با سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری ایفا کنند. با این حال، باید توجه داشت که این موضوع پیچیدگی‌های خاص خود را دارد که در این پژوهش فرصت پرداختن به آن‌ها نیست و صرفاً در حد اشاره به این مسئله اکتفا می‌کنیم.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری در خلأ فعالیت نمی‌کنند و زمینه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی برویگی، ساختار و نوع‌گنشگری آن‌ها اثرگذار است و به‌گونه‌ای فعالیت آن‌ها را محدود و مشروط می‌کند.

«دولت» و «بازار» دو زمینه اصلی هستند که در ارتباط و تعامل با این نوع سازمان‌ها قرار دارند. درحالی‌که زمینه فعالیت در برخی کشورها فراهم است، این سازمان‌ها در ارتباط با دولت و بخش خصوصی بازیگر مهمی در جامعه هستند. همان‌گونه که حبیب‌پورگتابی (۱۳۹۸) اشاره کرده است، ساختار سیاسی هر کشور، بسته یا باز بودن ساختار تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری در ایجاد ظرفیت‌سازی برای فعالیت این سازمان‌ها یا محدودکردن و مطیع‌سازی آن‌ها اثرگذار است.

در ساختار سیاسی باز، ظرفیت و فرصت برای اقدام و مشارکت جمعی همه بازیگران فراهم و حتی نحوه فعالیت اعتراضی سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری به رسمیت شناخته می‌شود و زمینه آن فراهم است؛ بنابراین نوع ساختار سیاسی بر ساختار و نوع فعالیت جامعه مدنی تأثیر می‌گذارد. فراهم کردن زمینه نهادی برای فعالیت سازمان‌های جامعه مدنی از سوی ساختار سیاسی، نه تنها شرایط امکان جامعه مدنی قوی فراهم می‌کند؛ بلکه شرایط مناسبی را از رهگذر اقدام و شراکت جمعی این بازیگر مهم برای کاهش مسائل جامعه فراهم می‌آورد. ساختار سیاسی با فراهم کردن زمینه می‌تواند در راستای شبکه‌ای عمل کردن این سازمان‌ها باهم و همچنین در ارتباط با بازار و بوروکراسی دولت در سطح ملی عمل کند.

سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مانند خیریه‌ها در کشوری مانند ایران برای ایفای نقش و ارائه خدمات و سیاست‌گذاری با چالش‌ها و مسائلی مواجه‌اند که مهم‌ترین آن چگونگی ارتباط مناسب با دولت و بخش خصوصی است. اگر آرایش مناسب و هماهنگی مؤثر بین این بخش و سازمان‌های دولتی و شرکت‌ها و بنگاه‌ها شکل بگیرد، کیفیت و کارایی خدمات به جامعه بهتر خواهد شد. بارزترین مزیت ارتباط و تعامل مناسب این سازمان‌ها با دولت و بخش خصوصی، بیشتر و فراگیرتر شدن پوشش خدمات در کشور است. بدون این ارتباط، خدمات سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری پراکنده و محدود به مناطق خاصی می‌شود و پایدار نخواهد بود.

ارتباط مناسب بین سه عرصه، باعث می‌شود دولت‌ها و بازار (شرکت و بنگاه) به مسئولیت‌های خود و ارائه خدمات مناسب عمل کنند. ارتباط و تعامل مناسبی که دولت‌ها فراهم می‌کنند و شراکت این سازمان‌ها در ارائه خدمات و سیاست‌گذاری، به این معنا نیست که دولت ضعیف‌تر و سازمان‌های جامعه مدنی قوی‌تر خواهد شد. همکاری و شراکت سه عرصه، به این معناست که هر یک برای فعالیت خود به دو عرصه دیگر نیاز دارد. سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری برای فعالیت خود به حمایت و بازشناسی توسط دولت و بازار احتیاج دارند. علاوه بر این، سیاست‌های دولتی بر برنامه‌ها و نحوه فعالیت‌های این سازمان‌ها و بخش خصوصی تأثیر مثبت و یا منفی دارد.

سه عرصه جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) در رابطه دائمی باهم هستند و هرگونه تغییر در یک عرصه، تغییر در عرصه‌های دیگر را به دنبال دارد. به عنوان مثال، جامعه مدنی دائماً و مداوم از طریق قوانین و بوروکراسی دولتی تولید می‌شود و مشروعیت پیدا می‌کند (بلاک و ایوانز، ۲۰۰۵). قانون و سایر اعمال دولتی، جامعه مدنی را عمیقاً تحت نفوذ خود قرار می‌دهند. «ساختار و مسئولیت‌های اتحادیه‌ها و انجمن‌های صنفی به طور قابل توجهی از طریق قواعد حقوقی و الگوهای نهادینه تعامل با مقامات دولتی شکل می‌گیرد، اما جامعه مدنی نیز نحوه اقدام دولت و ساختارهای دولتی را شکل می‌دهد» (بلاک و ایوانز، ۲۰۰۵). با این حال، جامعه مدنی استقلال کافی را از دولت حفظ می‌کند تا محدودیت‌ها و فشارهای قابل توجهی را در مقابل اعمال و اختیارات دولتی قرار دهد. دولت در ساخت جامعه مدنی نقش مهمی ایفا می‌کند و چهارچوبی را مشخص می‌کند که سازمان‌ها، انجمن‌ها و تشکل‌ها می‌توانند بر اساس آن موجودیت یابند و فعالیت کنند.

عملکرد و وجود جامعه مدنی براین اساس، وابسته به چهارچوب‌های قانونی است. از این منظر دولت به زندگی اجتماعی و جامعه مدنی و نحوه فعالیت‌ها و کنش‌های اقتصادی ساخت می‌دهد، در مقابل نیز اقدامات و فعالیت‌ها در جامعه مدنی و بازار بر دولت مؤثرند. پس دولت از طریق قانون‌گذاری، چهارچوبی را فراهم می‌کند که طی آن جامعه مدنی می‌تواند موجودیت داشته باشد و تفاوت در قانون‌گذاری‌های دولتی نحوه تعامل و ارتباط و آرایش بین دولت، جامعه مدنی و اقتصاد را رقم می‌زند. رویکردی که دولت در ایران در مورد سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مانند خیریه‌ها در پیش گرفته است، چند نتیجه برجسته به دنبال دارد:

- نخست، بوروکراتیزه شدن خیریه‌ها: با به‌عهده‌گرفتن وظایف اجرایی دولت، آن‌ها تبدیل به عرصه شبه‌دولتی می‌شود که به تباهی آن منجر می‌شود. به عبارت دیگر، زمانی که سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مانند خیریه‌ها به پیچ‌ومهره‌های دستگاه اداری دولت تبدیل شوند و وظایف رسمی به‌عهده گیرند که تنها در برابر دولت تعهد و مسئولیت داشته باشند، انحطاط آن آغاز می‌شود؛
- دوم، ازبین‌رفتن مرز بین جامعه مدنی، دولت و بازار؛
- سوم، به‌خطرآفتادن وظیفه انتقادی و نظارتی جامعه مدنی؛
- چهارم، مسئولیت‌گریزی بوروکراسی دولتی و بازار.

نوذری (۱۴۰۰) از آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و بازار برای برون‌رفت از مسائل جامعه ایران سخن به میان آورده است که آن را برای فهم و تحلیل مسائل خیریه‌ها نیز می‌توان به کار گرفت. خیریه‌ها به‌عنوان سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری خدمات رفاهی، اقتصادی، اجتماعی و آموزشی متعددی به گروه‌های خاصی ارائه می‌کنند، اما نمی‌توان آن‌ها را جایگزین مسئولیت‌های دولتی دانست. در رویکردی که معرفی شد، خیریه‌ها پیمانکار دولت نیستند. در جامعه‌ای متکثر و متنوع مانند ایران، فروکاستن نقش خیریه‌ها به حامی و پیمانکار دولت ممکن نیست. علاوه براین، سازمان‌های غیردولتی و غیربازاری مانند خیریه‌ها برای موفقیت در ارائه خدمات رفاهی به جامعه هدف، نیازمند ارتباط و تعامل مناسب با بخش خصوصی و یافتن زبان مشترک برای هم‌افزایی هستند. بدون چنین تعاملی ارائه خدمات رفاهی به جامعه، محدود، ناپایدار است و جنبه تسکین‌دهنده خواهد داشت. نتیجه اینکه تحلیل مسائل و چالش‌های خیریه‌ها، در فهم نحوه تعامل و ارتباط جامعه مدنی، دولت و بازار است. به عبارتی، آرایش نامناسب بین سه عرصه مهم‌ترین مسئله خیریه‌ها در ایران به شمار می‌آید.

منابع

- atlas.kheir.ir
 https:// atlas.kheir.ir
 - اطلس خير ايران (۱۴۰۲). بانک اطلاعاتى خيريّه‌ها. دسترسى در ۲۳ دى ۱۴۰۲، برگرفته از: atlas.kheir.ir
- حبيب پورگتابى، كرم (۱۳۹۸). الگوى رابطه بين دولت و سازمان‌هاى غيردولتى در سياست‌گذارى اجتماعى. دوفصلنامه جامعه‌شناسى نهادهاى اجتماعى، ۶(۱۳)، ۲۵۵-۲۳۱.
- رازقى، نادر و لطفى خاچكى، بهنام (۱۳۹۷). تحليل جامعه‌شناختى چالش‌هاى بقا و پايدارى سازمان‌هاى مردم‌نهاد فعال در حوزه آسيب‌هاى اجتماعى؛ با تأكيد بر رابطه آن‌ها با دولت. دوفصلنامه جامعه‌شناسى نهادهاى اجتماعى، ۵(۱۱)، ۹۷-۱۲۸.
- نوزرى، حمزه (۱۴۰۰). جامعه‌شناسى و فهم جامعه ايران: ديدگاه آرايش‌هاى مختلف بين جامعه مدنى، دولت و بازار. تهران: مرواريد.
- وير، ماكس (۱۳۸۴). اقتصاد و جامعه. ترجمه عباس منوچهرى، مهرداد ترابى نژاد و مصطفى عمادزاده، تهران: سمت.
- هابرماس، يورگن (۱۳۸۳). دگرگونى ساختارى در حوزه عمومى. ترجمه جمال محمدى، تهران: افكار.
- هابرماس، يورگن (۱۳۸۳). نظريه كنش ارتباطى. ترجمه كمال پولادى، تهران: مركز.
- Amiri, M., & Pagheh, B. (2019). Problems and Challenges of Non-Governmental Organizations in Pune City, State of Maharashtra, India. RELIGACIÓN Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades, 4(13), 374-382.
- Block, F. & Evans, P. (2005). The state and the economy, In N. Smelser, & R. Swedberg (Eds.), The handbook of economic sociology (pp. 26-48). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brady, S. R. (2015). Utilizing and adapting the Delphi method for use in qualitative research. International Journal of Qualitative Methods, 14(5), 160940691562138. https://doi.org/10.1177/1609406915621381.
- Bromideh, A. A. (2011). The widespread challenges of NGOs in developing countries: Case studies from Iran. International NGO Journal, 6(9), 197-202. https://doi.org/10.5897/ngoj11.014
- Chakawarika, B. (2011). Challenges faced by NGOs in the political harsh climate of Zimbabwe: Analysing the effects on sustainability and promotion of human rights [MA Thesis]. University of Gothenburg.
- Clough, M. and Rogers, J. (1995). Associations and Democracy. London: Verso.
- Habermas, J. (1999). The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Habermas, J. (2001). Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. 1 MIT Press paperback ed., 4. Printing. Studies in Contemporary German Social Thought. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Heyzer, N., Riker, J., & Quizon, A. (1996). Government-NGO Relations in Asia:

- Prospects and Challenges for People-Centered Development. Edited by Noeleen Heyzer, James V. Riker and Antonio B. Quizon. New York: St. Martin's Press, 1995. Xiii, 247 pp. The Journal of Asian Studies. <https://doi.org/10.2307/2646457>.
- Jessen, M. H. (2017). The Separation between State, Market and Civil Society in Capitalism: A Cultural Political Economy Approach to Civil Society in Neoliberal Capitalism, available in www.cistas.dk.
 - Jessop, B. & Sum. N. L. (2013). Toward a Cultural Political Economy: Putting Cultural in its Place in Political Economy, Cheltenham: Edward Elgar.
 - Johnson, C., & Parry, D. (2015). Contextualizing qualitative research for social justice. In C. Johnson & D. Parry (Eds.), *Fostering social justice through qualitative inquiry: A methodological guide* (pp. 11-22). Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
 - Kaldor, M. 2003. The idea of global civil society. *International Affairs*, 79: 583-93.
 - Keane, J. (2003). *Global Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lu, Y. (2003b). The limitations of NGOs: a preliminary study of non-governmental social welfare organisations in China. LSE Research Online Documents on Economics. <http://eprints.lse.ac.uk/29218/1/IWP13LuYiyi.pdf>
 - Lu, Y. (2005). The Growth of Civil Society in China Key challenges for NGOs. Chatham House, The Royal Institute of International Affairs. Retrieved January 5, 2023, from <http://www.chathamhouse.org.uk/index.php?id=272>
 - Miraftab, F. (1997). Flirting with the enemy. *Habitat International*, 21(4), 361-375. [https://doi.org/10.1016/s0197-3975\(97\)00011-8](https://doi.org/10.1016/s0197-3975(97)00011-8).
 - Salamon, L. (1995). Partners in public service. In Johns Hopkins University Press eBooks. <https://doi.org/10.56021/9780801849626>.
 - Sharma, S. (2013). Corporate Social Responsibility in India- The Emerging Discourse & Concerns. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 48(4), 582-597. <https://www.questia.com/library/journal/1G1-349609386/corporate-social-responsibility-in-india-the-emerging>.

References (in Persian)

- Atlas Kheir Iran (2023). Charities Database. Retrieved January 13, 2024, from <https://atlas.kheir.ir/database>.
- Habermas, J. (2002). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Translated by Jamal Mohammadi. Tehran: Afkar Publications.
- Habermas, J. (2002). *The Theory of Communicative Action*. Translated by Kamal Pooladi. Tehran: Markaz Publications.
- Habibpour Gatabi, K. (2019). Pattern of Relation between State and Non-Governmental Organizations in Iran's Social Policy, *Biquarterly Journal of Sociology of Social Institutions*. 6(13), 231-255.

- Nozari, H. (2021). *Sociology and Understanding of Iranian Society*. Tehran: Morvarid Publications.
- Razeghi, N., & Lotfi Khachaki, B. (2018). A Sociological Analysis on the Survival Challenges and Sustainability of NGOs Active in Social Problems: With an Emphasis on Their Relationship with the State. *Biquarterly Journal of Sociology of Social Institutions*. 5(11), 97-128.
- Weber, Max. (2003). *Economy and Society*. Translated by Abbas Manoochehri, Mehrdad Torabinejad and Mostafa Emadzade. Tehran: Samt Publications.